

چکیده: پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد بسیاری از کشورها با تاکید بر مفاهیم دولت باز و داده باز، برنامه‌هایی را برای بهبود حاکمیت و اصلاح نظام اداری خود طرح‌ریزی نموده‌اند تا به این وسیله دولت خود را در مقابل شهروندان؛ بازتر، پاسخگوتر، کارا تر و شفاف‌تر سازند. بررسی منابع معتبر داخلی نشان می‌دهد موضوع دولت باز کمتر مورد توجه اندیشمندان حوزه مدیریت دولتی و اداره امور عمومی قرار گرفته است. با توجه به نو بودن مفاهیم داده باز و دولت باز و خلأ پژوهشی و شکاف مطالعاتی در این حوزه، به کارگیری و پیاده‌سازی این مفاهیم در نظام اداری مستلزم انجام مطالعات تطبیقی، پژوهش‌های عمیق و بررسی‌های کارشناسی در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است تا با توجه به شرایط و ساختار خاص کشور، خط‌مشی‌های مورد نیاز در این حوزه تدوین و اجرا گردد. مزایای دولت باز و راه‌کارهای مبتنی بر داده باز می‌تواند در حل چالش‌های حاکمیت و نظام اداری کشور مورد بهره‌برداری قرار گیرد. هدف از این مقاله، مروری بر مفاهیم دولت باز و داده باز است تا بر اساس مطالعات پیشین انجام شده، ابعاد دولت باز تبیین گردد، منافع و نقش این مفاهیم در تحول نظام اداری تصریح شود و در نهایت پیشنهاداتی در راستای بهره‌مندی از مزایای آن ارائه گردد.

واژگان کلیدی: داده باز، خط‌مشی دولت باز، شفافیت، مشارکت شهروندان، پاسخگویی

مقدمه

دولت باز؛ وعده شفافیت، توانمندسازی شهروندان، مبارزه با فساد و استفاده از فناوری‌های نوین برای تقویت حکومت‌داری را می‌دهد (هنینگر^۱، ۲۰۱۸). بررسی سیر تاریخی تحولات حاکمیت نشان می‌دهد مدل‌ها و رویکردهای مختلفی برای رفع چالش‌های مطرح در حاکمیت در زمان‌های مختلف و در جوامع گوناگون به کار گرفته شده است. از آرمان‌شهر افلاطون و مدل مدینه فاضله فارابی گرفته تا مدل حاکمیت خوب بانک جهانی در سال ۱۹۸۹ و رویکردهای اخیر حاکمیت الکترونیکی^۲ و حاکمیت باز^۳ که هر کدام از آنها از جنبه‌های مختلف، در شناسایی راه حل‌ها و حل مشکلات و بهبود حاکمیت نقش تاثیرگذار داشته‌اند (رهنورد و همکاران، ۱۳۹۷). حاکمیت الکترونیکی یک موجودیت پویاست که به طور پیوسته در حال تغییر و تحول است (ولجکویک^۴ و همکاران، ۲۰۱۴). حاکمیت الکترونیکی به یک توانمندساز کلیدی برای بخش دولتی به منظور حاکمیت موثر، شفافیت، پاسخگویی و مشارکت شهروندان در فرایندهای دموکراتیک و خط‌مشی‌گذاری بدل شد. با ظهور وب ۲/۰، به عنوان

مفهوم دولت باز و داده باز و نقش آن در تحول نظام اداری

فرج‌اله رهنورد^۱

دانشیار گروه مدیریت دولتی موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی

نوشین مومن کاشانی^۲

دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری عمومی موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی

بخشی از تکامل آن، تغییری در اهداف آن به وجود آمد و از حاکمیت الکترونیکی ۱/۰ به سمت حاکمیت الکترونیکی ۲/۰ با هدف ایجاد تغییر شکل، هم در عملیات اجرایی دولت و هم در تعاملات شهروندان با دولت، حرکت نمود (ایگزز، ۲۰۰۷). تقریباً در سال ۲۰۰۹ و تحت تاثیر تحولات تکنولوژیکی، اجتماعی و مردم‌سالاری؛ جنبش جدیدی در حاکمیت با هدف بهبود روابط بین دولت و شهروندان و افزایش اعتماد و شفافیت و نیز پاسخگویی بیشتر دولت تحت عنوان «دولت باز» ظهور یافت که مبتنی بر مفهوم «داده باز» شکل گرفت.

می‌توان گفت مفهوم دولت باز و کارکردهای آن در سراسر دنیا به شدت در حال گسترش بوده و همه بر این باور هستند که این مفهوم می‌تواند مزایای مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بسیاری را با خود به ارمغان آورد. این مفهوم وارد دوران جدیدی از دوران حیات خود شده و به یک موضوع جهانی مهم تبدیل گشته است (داوز و همکاران، ۲۰۱۶). بررسی‌ها به خوبی نشان می‌دهد امروزه پیشرفت‌های عملی در پیاده‌سازی دولت باز از ادبیات نظری آن پیشی گرفته است؛ چه اینکه متاسفانه تقریباً اثری از ادبیات آکادمیک آن در جامعه علمی کشورمان مشاهده نمی‌شود و این مسئله نیز تأکیدی بر ضرورت پرداختن هر چه سریع‌تر و عمیق‌تر به این موضوع می‌باشد. در این نوشتار سعی شده است با مروری بر مفاهیم کلیدی مرتبط با موضوع دولت باز و داده باز، گامی هر چند کوچک در جهت پرکردن خلأ مطالعاتی موجود و شناسایی ابعاد ناشناخته و زوایای مبهم آن برداشته شود.

پیشینه و ادبیات نظری

اداره امور دولتی در کشورها، ابتکار عمل‌هایی را برای دولت باز آغاز کرده و به بازتعریف روابط خود با شهروندان و با یکدیگر پرداخته است. پژوهشگران و دانشگاهیان نیز اخیراً بر مطالعه آنچه دولت‌ها در این خصوص انجام می‌دهند، تمرکز کرده‌اند. با این وجود همچنان شکاف‌ها و هم‌دواری‌هایی در این زمینه وجود دارد که هم کارگزاران و هم

استفاده از رسانه‌های اجتماعی و سایر

روش‌های ساده تعاملی برای ارتباط با

شهروندان کمک می‌کند تا آنها ایده‌های خود را

به اشتراک گذارند و بازخورهای

ارزشمند خود را در مورد موضوعات مختلف

ارائه دهند و در فرایندهای خط‌مشی‌گذاری

مشارکت داده شوند.

داده باز عامل مهمی در شفاف نمودن عملکرد

دولت بوده و شهروندان را قادر می‌سازد دولت

را در برابر تعهداتش پاسخ‌گو نمایند.

جدول ۱. تعاریف دولت باز (ورنر و بریکمیر، ۲۰۱۵)

نویسنده	تعریف	جنبه‌های مرتبط با موضوع	جنبه‌های کارکردی	جنبه‌های تکنولوژیکی
اوباما (۲۰۰۹)	مجموعه اداری دولت ایالات متحده متعهد به ایجاد یک سطح بی‌سابقه از باز بودن در دولت هستند. ما به منظور تضمین اعتماد عمومی و استقرار نظامی برای شفافیت، مشارکت عمومی و همکاری با یکدیگر همکاری خواهیم کرد. باز بودن، دموکراسی را تقویت خواهد کرد و کارایی و اثربخشی را در دولت افزایش خواهد داد.	فرایندهایی برای یک سطح بی‌سابقه از باز بودن در دولت	دولت باز به‌عنوان ابزاری برای تضمین اعتماد عمومی	شفافیت، مشارکت عمومی و همکاری
OECD (۲۰۰۹)	دولت باز و پاسخگو ^{۱۶} ، به شفافیت اقدامات دولت، دسترس‌پذیری ^{۱۷} خدمات و اطلاعات دولت و پاسخگویی دولت نسبت به ایده‌ها، تقاضاها و نیازهای جدید اشاره دارد.	فرایندهایی برای ایجاد یک دولت باز و پاسخگو	دولت باز به‌عنوان ابزاری برای پاسخگویی به ایده‌های جدید	شفافیت و دسترس‌پذیری
گابگر/ لوک ^{۱۸} (۲۰۱۲)	دولت باز به‌عنوان یک اصطلاح چترمانند برای ایده‌ها و مفاهیم مختلف عمل می‌کند. تعریف دقیق از دولت باز شامل شفافیت، مشارکت و همکاری حکومت نسبت به نقش‌آفرینان سوم ^{۱۹} در اقتصاد یا شهروندان است. در اکثر موارد، دولت باز با دولت الکترونیکی و استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات برابر است.	فرایندهایی برای ایجاد یک رابطه بین دولت و نقش‌آفرینان سوم	استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات	شفافیت، مشارکت و همکاری
میجر ^{۲۰} و همکاران (۲۰۱۲)	باز بودن دولت این است که تا چه حد شهروندان می‌توانند از طریق دسترسی به اطلاعات دولت و دسترسی به عرصه تصمیم‌گیری بر فرایندهای دولت نظارت کنند و اثر بگذارند.	فرایندی که دسترسی به دولت را فراهم می‌کند	دولت باز به‌عنوان ابزاری که شهروندان را قادر می‌سازد بر فرایندهای دولت نظارت کنند و اثرگذار باشند.	شفافیت و مشارکت
هیلگرز ^{۲۱} (۲۰۱۲)	دولت باز به‌عنوان عمل یکپارچه‌سازی دانش بیرونی در فرایندهای سیاسی و اداری تعریف می‌شود. این امر می‌تواند از طریق روابط رسمی و غیررسمی انجام شود. این روابط عموماً به‌شدت تحت تاثیر کاربرد فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات هستند. استفاده از ترتیبات غیر رسمی، نشان دهنده مشخصه نوین دولت باز است.	مجموعه‌ای از فرایندهای دولت	روابط رسمی و غیر رسمی تحت تاثیر فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات	یکپارچگی دانش بیرونی
ایوانس/ کمپس ^{۲۲} (۲۰۱۳)	دولت باز به‌طور گسترده‌ای به‌عنوان بهره‌گیری از فناوری اطلاعات برای تولید دیالوگ همکاری مشارکتی بین خط‌مشی‌گذاران و شهروندان فهم می‌شود.	مجموعه‌ای از فرایندهای دولت	بهره‌گیری از فناوری اطلاعات	تولید دیالوگ همکاری و مشارکتی

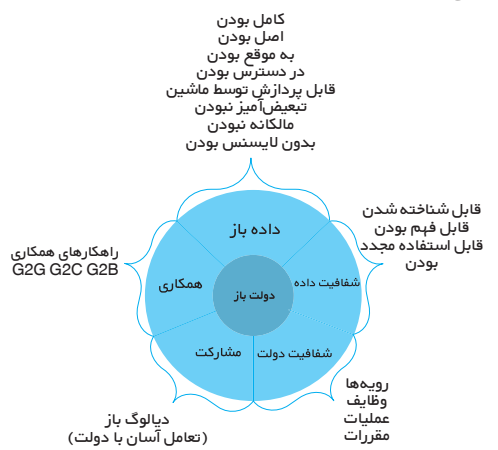
وکنش باز ظهور پیدا کرد.

در جدول ۱ تعاریف دولت باز خلاصه شده است. در این جدول، ورتز و بریکمیر^{۱۱} (۲۰۱۵) علاوه بر تعاریف، جنبه‌های مرتبط با موضوع، جنبه‌های کارکردی و تکنولوژیکی هر تعریف را استخراج کرده‌اند. در پژوهش دیگری که توسط ولجکاویک و همکارانش (۲۰۱۴) انجام شده است، یک مدل برای سنجش دولت باز و کاربردهایش از منظر داده باز و با استفاده از پورتال داده باز ایالات متحده^{۱۲} ارائه شده است. برای سنجش از یک مدل مفهومی استفاده شده است که دولت باز را به واسطه باز بودن داده، شفافیت، مشارکت و همکاری توصیف می‌کند. مدل مفهومی در شکل ۱ قابل مشاهده است. یکی از اجزای این مدل، داده باز است که باید ویژگی‌های کامل بودن، اصل بودن، به موقع بودن، در دسترس بودن، قابل پردازش توسط ماشین، تبعیض آمیز نبودن، مالکانه نبودن و بدون لیسانس بودن را دارا باشد. نویسندگان معتقدند شفافیت از اجزای حیاتی دولت باز است و آن را به دو شکل شفافیت داده و شفافیت دولت در نظر می‌گیرند. منظور از شفافیت دولت، شفافیت در عملیات، رویه‌ها و وظایف دولت است که ابزاری برای رسیدن به پاسخگویی می‌باشد. منظور از شفافیت داده، شفافیت داده‌هایی است که دولت ارائه می‌کند و در واقع اطمینان از شناخته شده بودن، قابل فهم بودن، دسترس پذیری و باز بودن برای همه است.

مشارکت به شهروندان کمک می‌کند تا در فرایندهای دموکراتیک حضور یابند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد تعامل بین دولت و شهروندان، ستون اصلی جوامع دموکراتیک است. استفاده از رسانه‌های اجتماعی و سایر روش‌های ساده تعاملی برای ارتباط با شهروندان کمک می‌کند تا آنها ایده‌های خود را به اشتراک گذارند و بازخورهای ارزشمند خود را در مورد موضوعات مختلف ارائه دهند و در فرایندهای خط‌مشی‌گذاری مشارکت داده شوند. همکاری نیز به‌عنوان یکی دیگر از اجزای دولت

باز، به تصمیم‌گیری‌های پاسخگویانه‌تر که مبتنی بر همکاری جمعی و بازخورد شکل می‌گیرد، کمک می‌کند. انواع مختلفی از همکاری وجود دارد: همکاری در درون دولت^{۱۳} (G2G)، همکاری دولت با سازمان‌های غیرانتفاعی و بخش خصوصی^{۱۴} (G2B) و همکاری بین دولت و شهروندان^{۱۵} (G2C) (ولجکاویک و همکاران، ۲۰۱۴). نتیجه این پژوهش به دو شاخص منجر شده است: یکی شاخص باز بودن دولت الکترونیکی^{۱۵} و دیگری سطح بلوغ. این سنجش بیانگر میزان پیشرفت دولت طی زمان، کارایی در تشخیص و اجرای مفاهیم جدید و تمایل دولت نسبت به تشخیص و استقبال از ایده‌های نوآورانه است.

توجه به تعاریف فوق، نشان می‌دهد اکثر پژوهشگران، شفافیت، مشارکت و همکاری را به‌عنوان سه عنصر اصلی دولت باز، معرفی کرده‌اند و این تعاریف در سه وجه شفافیت، مشارکت و همکاری مشترک هستند. برخی از این تعاریف، سایر جنبه‌ها از جمله اعتماد عمومی و پاسخگویی را نیز در نظر گرفته‌اند. به‌علاوه، استفاده از فناوری‌های مبتنی بر اینترنت را برای گسترده‌تر نمودن زمینه اجرایی مفهوم دولت باز ضروری می‌دانند. از نظر این پژوهشگران، داده باز عامل مهمی در شفاف نمودن عملکرد دولت بوده و شهروندان را قادر می‌سازد دولت را در برابر تعهداتش پاسخگو نمایند.

▲ شکل ۱. مدل مفهومی دولت باز (ولجکاویک و همکاران، ۲۰۱۴)

مزایای دولت باز و داده باز

خط‌مشی‌های عمومی داده باز بر اشتراک‌گذاری اطلاعات با عموم مردم تمرکز دارد و منافع بسیاری را هم برای فراهم‌آوردن‌داده‌ها و هم برای استفاده‌کنندگان از داده‌ها، شامل شهروندان و شرکت‌های خصوصی به دنبال دارد. پیش‌فرض اساسی این است که باز کردن داده‌ها، پیامدهای ارزشمندتری نسبت به فروش آنها یا حفاظت از مجموعه‌داده‌ها در پی دارد (جونگ و پارک^{۲۳}، ۲۰۱۵). بر طبق مصاحبه‌های دقیق و عمیق جانسن^{۲۴} و همکارانش (۲۰۱۲)، مزایای داده‌های عمومی باز در سه دسته طبقه‌بندی شده است:

۱. مزایای سیاسی و اجتماعی
۲. مزایای اقتصادی
۳. مزایای عملیاتی و تکنیکی.

مزایای سیاسی و اجتماعی، شامل ارزش‌های عمومی از قبیل شفافیت، پاسخگویی دموکراتیک، اعتماد به دولت، مشارکت مدنی و رضایت شهروندان، پیوند نزدیکی با روابط بین سازمان‌های دولتی با شهروندان دارد. به‌عنوان نمونه پورتال داده باز نیویورک، سیستمی در سطح محلی است که از طریق پر کردن شکاف اطلاعاتی بین دولت و شهروندان، شفافیت و پاسخگویی ادارات دولتی را هم در مورد رویه‌های اداری و هم عملکرد آنها فراهم می‌کند. شهروندان با به‌کارگیری داده‌های باز، می‌توانند بررسی کنند پیامدهای حاصل شده از فرایند خط‌مشی‌گذاری قابل توجهی است یا خیر. دومین دسته از مزایا، مزایای اقتصادی است که به‌ذینفعان اقتصادی از قبیل شرکت‌های خصوصی توجه دارد و می‌تواند از طریق نوآوری، محصولات و خدمات جدیدی تولید کنند. خط‌مشی‌های داده‌های عمومی باز، از طریق فراهم

جدول ۲. چکیده فواید ناشی از داده باز حاکمیتی به تفکیک بخش‌های مختلف (برگرفته از اوبالدی، ۲۰۱۳)

ذینفعان	فواید ناشی از داده باز
حاکمیت	<ul style="list-style-type: none"> - افق‌های تازه‌ای را برای انجام کارهای حاکمیتی، تصمیم‌گیری و اختصاص منابع، باز می‌کند. - سبب افزایش کارایی فعالیت‌های حاکمیتی (مثلاً از طریق سرعت بخشیدن به هدر روی منابع و خطاها یا کاهش زمینه‌های فرار مالیاتی) می‌شود. - خدمت‌رسانی؛ دقیق‌تر، بهینه‌تر، نوآورانه‌تر خواهد شد. - کیفیت و کمیت تعاملات میان حاکمیت و کاربران را افزایش می‌دهد. - شفافیت را ارتقاء می‌دهد و نتیجه آن پاسخگویی بیشتر خواهد بود. - از طریق باز بودن هر چه بیشتر، مشروعیت حکومت‌ها افزایش می‌یابد.
شهروندان	<ul style="list-style-type: none"> - مشارکت عمومی و اجتماعی را در پاسخ به نیازهای عمومی، بطور گسترده‌ای افزایش می‌دهد (برای نمونه توسعه و تولید مشترک خدمات از طریق ایجاد نرم‌افزارهای نو). - منبع‌یابی دانش و اطلاعات جدید (برای نمونه جمع‌سپاری) - ایجاد خدمات نوین و نوآورانه با ترکیب مجموعه‌های داده‌های مختلف که از منابع گوناگون گردآوری شده‌اند (برای نمونه پرتال‌های «فیکس‌مای استریت» انگلستان و «۳۱۱» شهر شیکاگو که به‌خوبی ادغام حکومت مبتنی بر موبایل^{۲۷} و نیز داده باز حاکمیتی را تصویر می‌کند. یکی را دولت و دیگری را مردم ایجاد کرده‌اند). - ارائه اطلاعات به مردم (همچون نرخ جرائم، گازهای آلاینده، تعداد دبیران به دانش‌آموزان در مدارس، ...) سبب انتخاب‌های آگاهانه آنها خواهد شد. به‌این ترتیب داده باز حاکمیتی سبب ارتقاء سطح زندگی شهروندان خواهد شد.
جامعه مدنی	<ul style="list-style-type: none"> - جامعه مدنی نقش مهمی در شناسایی پایگاه داده‌های ضروری (حاوی نفع عامه مردم) بازی می‌کند. این مسئله به‌طور ویژه در رابطه با بخش‌هایی که سمن‌ها و سایر نهادهای اجتماعی با آنها در تعاملند، جدی‌تر خواهد بود. ارائه داده باز در آن بخش‌ها، تاثیر به‌سزایی در کاهش مشکلات آن حوزه خواهد داشت.
اقتصاد؛ بخش خصوصی و بازار خدمات	<ul style="list-style-type: none"> - داده باز حاکمیتی از جایگاه ویژه‌ای در ایجاد یک بازار رقابتی (بطور خاص بازار خدمات) برخوردار است. - اعتقاد عمومی بر آن است که نوآوران خارج از دولت که فرصت طراحی سرویس‌ها و خدمات بایند، به نسبت نمونه‌هایی که درون دولت ایجاد می‌شوند، از چابکی بیشتر و اختصاصی بودن بالاتری برخوردار بوده و پاسخگوی بهتری برای نیازهای روزافزون عموم مردم خواهند بود. - بخش خصوصی بالاترین ذینفعان پایگاه‌های داده با اهداف تجاری خواهند بود.

ضرورت استفاده از داده‌باز در حاکمیت دولتی

بسیاری از دولت‌ها مانند دولت کانادا از داده‌های باز برای اجرایی نمودن حاکمیت باز استفاده می‌کنند. در سال ۲۰۱۳، بیشتر از ۹۰۰ تیم از سراسر کانادا برای ساخت برنامه‌های کاربردی، با استفاده از پایگاه داده موجود در پورتال حاکمیت باز کانادا، گرد هم آمدند. این تیم‌ها که با نام «حل مسائل و افزایش بهره‌وری از طریق استفاده از داده باز» گرد هم آمدند، موفق به ساخت بیش از ۱۰۰ نرم‌افزار کاربردی شدند. از نظر ویکرنی^{۳۱} (۲۰۱۱)، داده‌های باز می‌توانند مزایای مختلفی برای حاکمیت به ارمغان آورند تا آنجا که اتحادیه اروپا باور دارد داده‌های باز و استفاده مجدد از اطلاعات باعث می‌شود دست‌آوردهای اقتصادی قابل توجهی در این اتحادیه شکل گیرد. از جمله این مزایا می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

- پشتیبانی از نوآوری. ارائه ذخائر دانش باعث می‌شود بخش خصوصی به داده‌های مختلف دسترسی داشته و با کاهش امکان دوباره‌کاری و ترویج استفاده از دانش موجود، نوآوری توسعه یابد. دسترسی به داده‌هایی که قابل پردازش از طریق رایانه هستند، باعث می‌شود بتوان وضعیت بازار را تجزیه و تحلیل نمود، رویه‌ها و الزامات را پیش‌بینی کرد و تصمیم‌های راهبردی صحیح‌تر و خلاقانه‌تری را اتخاذ نمود.
- پیش‌برد قابلیت پاسخ‌گویی دولت و اصلاحات دموکراتیک. دسترسی به داده‌های دولتی باعث می‌شود مردم بینش صحیح‌تر و کامل‌تری نسبت به فعالیت‌های دولت، ارائه خدمات و چگونگی استفاده از مالیات اخذ شده به دست آورند. همین موضوع، رضایت مردم را افزایش خواهد داد.
- افزایش قدرت اطلاعات عمومی در خصوص توسعه کالاهای مصرفی و تجاری. دسترسی آزاد و بدون محدودیت عموم مردم به داده‌های علمی، مخصوصاً داده‌های آماری، جغرافیایی و زیست

نمودن گزینه‌های بهتر برای تولید محصولات نوآورانه، می‌تواند مشوق مشارکت شرکت‌های خصوصی در رشد اقتصادی باشد (مانیکا^{۲۵} و همکاران (۲۰۱۱)). دسته سوم، مزایای عملیاتی و تکنیکی، از یک منظر مدیریتی برای مدیریت داده‌ها مشتق شده است. به عبارت دیگر، خط‌مشی‌های داده‌های عمومی باز نه تنها به سازمان‌های دولتی در نگهداشت داده‌ها کمک می‌کند بلکه از طریق ترکیب داده‌های جاری با اطلاعات جدید، برای مدیریت دسترسی نظام‌مند به رویه‌های درونی و بیرونی حل مسئله، ظرفیت‌های سازمانی بیشتری ایجاد می‌کند (جونگ و پارک، ۲۰۱۵). اوبالدی^{۲۶} (۲۰۱۳) در پژوهش خود، منافع حاصل از داده‌باز را به تفکیک ذینفعان، به شرح مختصر جدول ۲ بررسی کرده است.

داده باز

برای درک بهتر مفهوم دولت باز که مبتنی بر داده باز تعریف شده است، ضروری است به مفهوم داده باز نیز پرداخته شود. «داده باز^{۲۸}» مفهوم بسیار جدیدی است که از نظر پژوهشگرانی مانند مک‌درمت^{۲۹} (۲۰۱۰) از زمان بیانیه ۲۰۰۹ او با ما در خصوص «دولت باز»، مورد توجه قرار گرفت. از آن زمان به بعد، دولت‌های مختلف در سراسر دنیا این راهبرد را مورد توجه قرار دادند تا شفافیت و مسئولیت‌پذیری آنها نسبت به شهروندان آشکار شود (هریسون و پاردر^{۳۰}، ۲۰۱۲). ریشه این مفهوم در اعتقاد به ضرورت دسترسی شهروندان به حجم انبوه اطلاعاتی که پیوسته توسط نهادهای دولتی جمع‌آوری می‌شوند، می‌باشد. در اواخر دهه نخست قرن بیست و یکم میلادی، دولت‌ها و موسسات به تدریج دسترسی افراد به چنین منابعی را گسترش دادند. نخستین قوانین دولتی مربوط به داده‌های باز در سال ۲۰۰۹ شکل گرفت. امروزه بیش از ۲۵۰ دولت در سطوح ملی، منطقه‌ای و شهری، حدود ۵۰ کشور توسعه یافته و در حال توسعه، و سازمان‌هایی چون بانک جهانی و سازمان ملل متحد، برنامه‌هایی برای پیاده‌سازی الزامات داده‌های باز راه‌اندازی نموده‌اند و هر سال نیز تعداد بیشتری از این برنامه‌ها حمایت می‌کنند.

محیطی باعث می شود مردم بتوانند از این اطلاعات با هدف های تجاری استفاده کرده و طول زمان لازم برای تبدیل یک ایده به محصول و روانه شدن آن به بازار را کاهش دهند.

■ استفاده بهتر از سرمایه موجود در زیرساخت

اطلاعاتی جامعه. سرمایه گذاری در شبکه اطلاعات و ارتباطات به صورت داده باز که در واقع به زیرساخت فنی و خدمات اجتماعی نیز مربوط می شود، ارزش داده ها و اطلاعات را افزایش داده و باعث می شود شبکه های اجتماعی از وضعیت ارتباط یک سویه به محیطی جمعی که همگان امکان دسترسی و ارائه نظرات خود را دارند، تبدیل شود.

■ پشتیبانی از پژوهش. دسترسی به اشکال مختلف از

داده، گزارش ها، انتشارات و سایر مصنوعات که در موسسه های دولتی ایجاد شده اند، امکان پژوهش را برای تمامی پژوهشگران فراهم می کند.

■ حمایت از تصمیم های آگاهانه استفاده کنندگان.

ارائه داده های جامع در زمینه های مختلف باعث می شود کاربران و استفاده کنندگان بتوانند تصمیم های آگاهانه تری اتخاذ کنند. به عنوان مثال، دسترسی به اطلاعات پرواز و زمان دیرکرد آن باعث می شود مسافران بتوانند خط هوایی مناسبی را انتخاب کنند که حداقل تاخیر را داشته باشد. همچنین عوامل مختلف تاخیر پرواز مشخص می شوند. به این ترتیب می توان شاهد نوآوری و افزایش ارزش در ارائه خدمات بود.

■ افشای بلادرنگ. افشای اطلاعات در اولین فرصت

باعث می شود حجم تقاضا برای دریافت اطلاعات از طریق شبکه های اجتماعی یا پست الکترونیک کاهش یابد. این موضوع، زمان و هزینه لازم برای پاسخ گویی به چنین تقاضاهایی را کاهش می دهد (گزارش دولت کانادا، ۲۰۱۶).

ویژگی های داده باز

داده های باز اغلب از جنس کلان داده هستند. با این حال مجموعه داده های کوچک نیز می توانند بصورت باز منتشر شوند. داده باز ضمن اینکه بعد جدیدی از تحلیل را به کلان داده اضافه کرده و سبب افزایش نوآوری در آن شده است، نقش مهمی نیز در دولت باز دارد.

داده، باز خواهد بود اگر دو شرط زیر را با هم داشته باشد (بانک جهانی، ۲۰۱۴):

■ باز بودن از لحاظ فنی. به شکل استاندارد، قابل

بازیابی و خوانا برای ماشین باشد و بطور معناداری بوسیله نرم افزار کامپیوتر مورد پردازش قرار گیرد.

■ باز بودن از لحاظ قانونی. به طور واضح و مشخصی

دارای مجوز باشد و اجازه استفاده تجاری و غیر تجاری و استفاده مجدد بدون محدودیت را داشته باشد.

علاوه بر آن، ۸ مورد دیگر نیز در مراجع به عنوان ویژگی های داده باز ذکر شده است.

۱. کامل بودن. تمامی داده های عمومی باید

در دسترس باشند. هر داده ای عمومی به شمار می آید مگر اینکه مربوط به حریم خصوصی افراد، مسائل امنیتی و موارد استثنا باشد. منابع اطلاعاتی غیر الکترونیکی نظیر اسناد و داده های فیزیکی، جزء شاخص های داده باز به شمار نمی آیند. تنها منابعی که تا حد امکان به صورت الکترونیکی در دسترس باشند، از اصول داده باز پیروی می کنند.

۲. اصلی بودن. داده ها باید تا حد امکان به صورت

مجزا در مرکز داده ذخیره شوند. مجموعه کلی اطلاعات و یا اطلاعات فرآوری شده قابل قبول نمی باشند. اگر مرکزی ترجیح می دهد داده های خود را به مجموعه اطلاعات یا کد خاصی تبدیل کند تا از آن در پورتال ها و برای کاربران نهایی استفاده کند، باید متعهد شود داده ها را با کیفیت کامل و به صورت داده انبوه در دسترس قرار دهد تا دیگران بتوانند از آن برای تجزیه و تحلیل های خود استفاده کنند.

تا عموم کاربران بتوانند در طی زمان و با قابلیت ردیابی از آنها استفاده کنند.

۸. هزینه استفاده. داده‌ها باید بدون هزینه در اختیار تمام کاربران قرار داده شوند.

رویکردهای مختلف انواع برنامه‌های داده باز دولتی

هم پژوهشگران و هم راهنماهای کاربردی، روی جنبه‌های مختلف اجتماعی و فنی برنامه‌های داده باز دولتی، که از سوی دولت‌های مختلف اجرا شده است، تاکید نموده‌اند. با توجه به رویکردهای مختلف این برنامه‌ها، ملاحظات مختلف اجتماعی و فنی موجود در این برنامه‌ها قابل شناسایی است که در جدول ۳ خلاصه شده است.

رویکردهای داده‌محور^{۳۲} روی ویژگی‌ها، کیفیت و در دسترس بودن داده‌ها تمرکز دارد. از اصول داده‌های باز بنیاد سان لایت^{۳۳} معمولاً برای این منظور استفاده می‌شود تا مشخص شود داده‌های دولتی تا چه حد باز بوده و در دسترس عموم قرار دارد. اصول مطرح شده در این بنیاد و سایر موسسات مشابه عبارتند از: کامل بودن، اصیل بودن، به‌هنگام بودن، به‌صورت فیزیکی و الکترونیکی در دسترس بودن، قابل خواندن با ماشین و عدم نیاز به مجوز. رویکردهای برنامه‌محور^{۳۴} به هدف و خصوصیات

ارزش‌های عمومی از قبیل شفافیت، پاسخگویی دموکراتیک، اعتماد به دولت، مشارکت مدنی و رضایت شهروندان، پیوند نزدیکی با روابط بین سازمان‌های دولتی با شهروندان دارد.

ارائه ذخائر دانش باعث می‌شود بخش خصوصی به داده‌های مختلف دسترسی داشته و با کاهش امکان دوباره‌کاری و ترویج استفاده از دانش موجود، نوآوری توسعه یابد.

۳. به موقع بودن. داده‌ها باید در کوتاه‌ترین زمان ممکن که به وجود آنها نیاز است در دسترس قرار گیرند تا ارزشمند باشند.

۴. در دسترس بودن. وسعت دسترسی به داده‌ها باید بیشترین کاربران و گسترده‌ترین اهداف را در بر گیرد. داده‌ها باید در بستر اینترنت و همگام با صنعت روز، پروتکل‌ها و استانداردها منتشر شده و با استانداردهای صنعتی نیز هماهنگ باشند. اگر داده‌ها تنها در قالب صفحات وب قابل دسترسی باشند، یادستری ابزارهای اتوماتیک به آنها ممکن نباشد و یا سیاست‌های خاص و محدودیت‌های فناوری اجازه دسترسی به آنها را ندهند در این صورت نمی‌توان داده‌ها را قابل دسترسی به حساب آورد.

۵. تبعیض آمیز نبودن. داده‌ها باید برای هر کسی قابل دسترسی بوده و هیچ‌گونه نیازی به ثبت نام نباشد. در مورد داده‌های عمومی لازم است تا اجازه دسترسی ناشناس به داده‌ها نیز وجود داشته باشد و این شامل وجود حق دسترسی برای پروکسی‌های ناشناس نیز می‌شود.

۶. اختصاصی نبودن. داده‌ها باید به صورتی باشند که هیچ نهادی انحصار آنها را در اختیار نداشته باشد. فرمت‌های اختصاصی، محدودیت‌های غیرضروری را به کاربر تحمیل می‌کنند. اگرچه برخی از فرمت‌ها در اکثر مواقع قابل دسترسی هستند؛ اما باز هم استفاده از این فرمت‌ها توجیه پذیر نیست. در صورتیکه فرمت‌های غیراختصاصی مورد استفاده گروه زیادی از کاربران قرار نمی‌گیرد، می‌توان داده‌ها را در چند فرمت منتشر کرد.

۷. عملکرد. قابلیت دسترسی به داده‌ها در طی زمان به عنوان نحوه عملکرد آنها در نظر گرفته می‌شود. داده‌ها باید به صورت برخط در دسترس باقی بمانند

جدول ۳. ملاحظات اجتماعی و فنی برنامه‌های داده باز دولتی (داوز و همکاران، ۲۰۱۶)				
منبع	ملاحظات فنی	ملاحظات اجتماعی	مثال	جنبه
Sunlight Foundation	تعیین پایگاه‌های داده و ویژگی‌های آنها (کمیت، کیفیت، در دسترس پذیری)	سیاست‌های انتشار	اصول داده باز	رویکردهای داده محور
www.oertificates.theodi.org			مجوز داده باز	
www.index.okfn.org			شاخص داده باز	
www.nationalcensus.okfn.org			ممیزی داده باز	
www.opendatamonitor.eu			نظارت بر داده باز	
UNDESA, 2014	ویژگی‌ها و خصوصیات پورتال‌های داده باز دولتی	<ul style="list-style-type: none"> اهداف و کارکردهای برنامه داده باز دولتی (ساختار و عملیات) حاکمیت داده باز دولتی خطمشی‌ها و راهبردهای داده باز دولتی 	برنامه پژوهش دولت الکترونیک سازمان ملل	رویکردهای برنامه محور
Sayogo et al., 2014			گام‌های توسعه	
Dawes, 2010			نظارت و سودمندی	
www.epsiplatform.eu/content/european-psi-score-board	کاربردپذیری داده خدمات پشتیبانی فنی برای کاربران داده	<ul style="list-style-type: none"> به کار گرفته شده توسط افراد، شرکت‌ها و کاربران جامعه مدنی قابلیت‌های کاربر مدلهای کسب و کار برای استفاده مجدد از داده 	رتبه‌بندی PSI اروپا	رویکردهای کاربر محور
www.opendata500.com			داده باز ۵۰۰	
Ferro and Osella, 2013; Bonina, 2013			مدلهای کسب و کار	
Ubaldi, 2013	فاکتورهای تکنولوژیکی که روی ایجاد ارزش اثر دارند. فرآیندهای اجرای فنی	<ul style="list-style-type: none"> فاکتورهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، سازمانی و قانونی که روی ایجاد ارزش اثر دارند. روندها و مقایسه‌های بین‌المللی رویکردهای بخشی 	چارچوب داده باز OESC	رویکردهای کارت امتیازی و میزان تاثیر
www.opendatabarometer.org			سنجش داده‌های باز	
GovLab, 2014			چارچوب مفهومی	
Granickas, 2013			چارچوب اثرگذاری عمومی	
Zuiderwijk et al., 2012		<ul style="list-style-type: none"> پویایی‌ها در طی زمان تعامل و وابستگی بازخورد و ارتباط میان ذینفعان پایداری دخالت دولت تأثیرات زیست‌محیطی عوامل توانمندساز 	رویکرد اجتماعی _ فنی	رویکردهای شبکه‌ای و اکوسیستم
Harrison et al., 2012; Heimstädt et al., 2014			مفاهیم اکوسیستم	
Helbig et al., 2012; van Schalkwyk, 2014			سیاست اطلاعات	

هماهنگی بیشتری را میان پژوهشگران ایجاد کند تا در مورد تلاش‌های صورت گرفته در مورد داده باز دولتی در قسمت‌های مختلف دنیا، اطلاعات مفیدی به دست آید. این نهاد به مضامین ملی، ماهیت و کفایت‌های پایگاه‌های داده باز، زمینه‌های استفاده از داده باز، و مزایای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، زیست محیطی و سایر اثرات آن توجه دارد.

رویکردهای شبکه‌ای و اکوسیستم^{۳۹} آخرین گروه را تشکیل می‌دهند. در این رویکردها نه تنها اجزای برنامه‌های داده باز دولتی بلکه پویایی روابط میان آنها نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. به عنوان مثال داووز و همکاران^{۴۰} (۲۰۱۶) با اخذ این رویکرد، مدل اکوسیستم از برنامه‌های داده باز دولتی را ارائه نمودند. این اکوسیستم در شکل ۲ قابل مشاهده است. داووز و همکاران (۲۰۱۶) تلاش نمودند با تجمیع نقاط قوت رویکردهای قبلی، یک شبکه بزرگتر، یا به عبارت دیگر، دیدگاهی اکوسیستمی از داده باز دولتی را توسعه دهند. چنین اکوسیستمی به مخاطبین اجازه می‌دهد تا پویایی موجود در روابط میان فاکتورهای مختلف اجتماعی و فنی که روی ماهیت و عملکرد برنامه‌های داده باز دولتی

ساختارها و عملیات برنامه داده باز می‌پردازند. این رویکردها روی ویژگی‌های پورتال‌های داده باز دولتی تمرکز دارند. وجود قسمت‌هایی که نحوه استفاده از پورتال را به کاربران آموزش می‌دهد و یا وجود زمینه‌ای که از طریق آن کاربران بتوانند بازخوردهای خود را مطرح کنند، در اینگونه از رویکردها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

رویکردهای کاربرمحور روی فاکتورهای موثر در استفاده از داده باز و چگونگی اثرگذاری آنها روی کاربران غیر دولتی تمرکز دارد. شبکه جهانی OD500^{۳۵}، بهره‌برداری بخش خصوصی از داده‌های باز دولتی را در کشورهای مختلف مورد توجه قرار داده و امکان ارزیابی داخلی را ضمن مقایسه بین‌المللی فراهم آورده است. رویکردهای کارت امتیازی متوازن و میزان تاثیر^{۳۶}، دیدگاه جامع‌تری در مورد داده باز دولتی اتخاذ نموده است. مثلاً، نهاد OECD^{۳۷} در مورد محرک‌ها و عوامل اثرگذار روی تمایل جامعه مدنی به مشارکت در امور دولتی و چگونگی پاسخ به نیازهای عمومی به پژوهش می‌پردازد. نهاد WWF^{۳۸} نیز چارچوبی را برای ارزیابی داده باز تهیه نموده است که با ترکیب دیدگاه‌های مختلف سعی می‌کند

▲ شکل ۲. مدل اکوسیستم برنامه‌های داده باز دولتی

اثرگذار هستند رادرك کنند.

در مدل توسعه داده شده از سوی داوز و همکاران (۲۰۱۶)، ذینفعان برنامه‌های داده باز دولتی هم در داخل دولت (مانند سازمان‌های مسئول خط‌مشی‌گذاری و اجرا) و هم در خارج از آن (صنایع، انجمن‌ها و یا اشخاصی که تحت تاثیر فعالیت‌ها و قوانین دولتی قرار می‌گیرند) در نظر گرفته شده‌اند.

«منظور از اثرات ملی و جهانی» همان هنجارها و

رویه‌های جهانی و یا ملی است که می‌توانند باز شدن داده‌های دولتی را تسهیل کرده و یا سد راه آن شوند. عواملی مانند رقابت‌های اقتصادی و یا تقاضاهای داخلی برای شفاف شدن عملکرد دولت از جمله عواملی هستند که در این زمینه مفید می‌باشند. علاوه بر این، مشخص است دولت ضمن تدوین خط‌مشی‌ها و راهبردهای مرتبط با داده باز دولتی، به تقاضاهای رقابتی نیز توجه می‌نماید. سطح آمادگی بخش‌های مختلف و چگونگی تمایلات

جدول ۴. ابعاد شاخص دولت باز (۲۰۱۵)

سئجه‌ها	بعد
<p>– آیا قوانین اساسی و اطلاعات در مورد حقوق قانونی به صورت عمومی در دسترس است، به زبان ساده ارائه شده است و به همه زبان‌هایی که بخش قابل توجهی از جمعیت یک کشور به کار می‌گیرند، در دسترس است؟</p> <p>– کیفیت و دسترس‌پذیری اطلاعات منتشر شده توسط دولت چه به صورت چاپ شده و چه آنلاین (به معنی شفافیت موثر^{۴۴})</p> <p>– آیا مقررات اداری، پیش‌نویس قوانین (لوايح)، تصمیمات اداری و تصمیمات قضائی برای عموم و به موقع در دسترس است؟</p>	<p>به اطلاع عموم رساندن قوانین و داده‌های دولت^{۴۳}</p>
<p>– آیا درخواست‌ها برای اطلاعاتی که توسط یک سازمان دولتی نگهداری می‌شود (با فرض این که اطلاعات مورد اشاره، عمومی باشد یا محرمانه نباشد)، به صورت رسمی مجاز است؟</p> <p>– آیا برای درخواست اطلاعات، یک دوره زمانی معقول در نظر گرفته شده است؟</p> <p>– آیا اطلاعاتی که فراهم می‌شود، مربوط به درخواست آن و کامل است؟</p> <p>– آیا درخواست برای اطلاعات با یک هزینه منطقی و بدون پرداخت رشوه امکان‌پذیر است؟</p> <p>– آیا مردم از حق خود برای دسترسی به اطلاعات آگاه هستند؟</p> <p>– آیا مدارک یا سوابق مرتبط، از قبیل ارقام بودجه مقامات دولتی، گزارش‌های بازرسی و اطلاعات مربوط به پروژه‌های جامعه، بنا به درخواست، در دسترس برای عموم هستند؟</p>	<p>حق دسترسی به اطلاعات^{۴۵}</p>
<p>– اثربخشی ساز و کارهای مشارکت مدنی شامل حمایت از آزادی عقیده و بیان، و تجمع و تشکل، و نیز حق دادخواهی از دولت^{۴۷}.</p> <p>– آیا مردم می‌توانند دغدغه‌ها و نگرانی‌های خود را با مقامات دولتی و اعضای مجلس قانون‌گذاری مطرح کنند؟</p> <p>– آیا مقامات دولتی اطلاعات و اخبار کافی در مورد تصمیمات موثر بر جامعه، از قبیل فرصت‌هایی برای بازخورد شهروندان فراهم می‌آورند؟</p>	<p>مشارکت مدنی^{۴۶}</p>
<p>– آیا مردم می‌توانند شکایات خاصی در مورد فراهم نمودن خدمات دولتی یا عملکرد مقامات دولتی در انجام وظایف قانونی‌شان نزد دولت ببرند؟</p> <p>– چگونه مقامات دولتی به چنین شکایاتی پاسخ می‌دهند؟</p> <p>– آیا مردم می‌توانند تصمیمات دولت را قبل از یک سازمان دولتی دیگر یا یک مقام دولتی، قضاوت و به چالش بکشند؟</p>	<p>ساز و کارهای شکایت^{۴۸}</p>

جدول ۵. امتیازها و رتبه ایران در چهار بعد شاخص دولت باز (۲۰۱۵)

رتبه در منطقه (بین ۷ کشور آسیای مرکزی و شمال آفریقا)	رتبه جهانی (بین ۱۰۲ کشور)	امتیاز	
۶	۷۸	۰/۴۰	به اطلاع عموم رساندن قوانین و داده‌های دولت
۴	۷۴	۰/۴۶	حق دسترسی به اطلاعات
۷	۹۹	۰/۲۵	مشارکت مدنی
۷	۹۹	۰/۲۸	ساز و کارهای شکایت

شاخص دولت باز (۲۰۱۵) در پی تجسم بخشیدن به این پیامدها در قالب یک چارچوب ساده است تا از طریق اندازه‌گیری شاخص عملکرد کشورها، تعیین کند که هر یک تا چه حد در عمل، به این پیامدها دست یافته‌اند. مقدار این شاخص از مجموع امتیازات در چهار بعد حاصل می‌شود. هر یک از این ابعاد، به اجزای متعددی افزای می‌شوند که جنبه‌های مختلف هر مفهوم را مجسم می‌کنند. این ابعاد به همراه سنج‌های آن در جدول ۴ ارائه شده است.

در میان ۱۰۲ کشور که در شاخص دولت باز رتبه‌بندی شده‌اند، سه رتبه اول به ترتیب به کشورهای سوئد (با امتیاز ۸۱/۰)، نیوزلند و نروژ تعلق دارد و سه کشور میانمار (با امتیاز ۳۲/۰)، ازبکستان و زیمبابوه به ترتیب رتبه‌های ۱۰۰، ۱۰۱ و ۱۰۲ را به خود اختصاص داده‌اند. ایران در این بین، با امتیاز ۳۵/۰، رتبه ۹۹ را کسب کرده است. نمونه نظرسنجی مردمی در ایران، شامل ۱۰۴۵ نفر از شهرهای تهران، مشهد و اصفهان بوده است که داده‌های مربوطه در سال ۲۰۱۳ و به صورت رودررو جمع‌آوری شده است. امتیاز و رتبه ایران در هر یک از ۴ بعد شاخص دولت باز به صورت جدول ۵ است.

روش‌شناسی تحقیق

هدف از این مقاله، مروری بر مفاهیم دولت باز و داده باز و بررسی نقش این مفاهیم در تحول نظام اداری است. بر این اساس در جهت فراهم نمودن چارچوبی مناسب برای مطالعه موضوع تحقیق و جمع‌آوری اطلاعات درباره مبانی نظری و ادبیات موضوع، با استفاده از روش مطالعات کتابخانه‌ای، به جستجوی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش در منابع مختلف معتبر چون کتاب‌ها و منابع اطلاعاتی، مجلات و نشریات معتبر داخلی شامل پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^{۴۹}، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران^{۵۰}، پایگاه مطبوعات ایران^{۵۱}، پایگاه مجلات تخصصی نور^{۵۲}، بانک جامع مقالات کنفرانس و همایش‌های سیویلیکا^{۵۳} و بانک اطلاعاتی معتبر اسکوپوس^{۵۴} و همچنین بانک‌های اطلاعاتی

جامعه نیز می‌تواند در انتخاب حوزه‌های موضوعی جهت باز شدن داده‌های مربوطه، اثر داشته باشد. اینکه به عنوان مثال ابتدا داده‌های بخش آموزش و پرورش باز شود یا بخش درمان، از روی همین قابلیت‌ها و تمایلات مشخص می‌شود.

«انتشار داده» نیز در بردارنده ترکیبی از الزامات عملیاتی، منابع و فعالیت‌ها است که داده‌ها را برای انتشار آماده می‌سازند. استانداردها، فرمت انتشار، حفظ حریم خصوصی و الزامات ابر داده از جمله عواملی هستند که در این قسمت مورد توجه قرار می‌گیرند. «استفاده از داده» نیز در بردارنده مراحل جستجو، تعیین و دانلود داده برای اهداف مختلف است. کیفیت و سایر ویژگی‌های داده‌های انتشار یافته می‌تواند روی کارآمدی که گروه‌های مختلف کاربران از کارآمدی داده‌ها احساس می‌کنند اثر داشته باشد. دولت‌ها می‌توانند در انتشار داده باز به کسب بازخورد از جامعه مدنی روی آورده و کاربران را تشویق کنند تا در بر طرف نمودن چالش‌ها مشارکت نمایند. مسلماً این موضوع روی بهبود داده‌های باز دولتی اثر مثبتی خواهد گذاشت.

شاخص دولت باز

شاخص دولت باز^{۴۱} (۲۰۱۵) که توسط سازمان WJP^{۴۲} ارائه می‌شود، نخستین تلاش در راستای اندازه‌گیری میزان باز بودن دولت بر مبنای استنباط و تجربه عموم مردم است. WJP، سازمانی مستقل و غیرانتفاعی است که در سال ۲۰۰۹ شکل گرفت و فعالیت آن در جهت پیشبرد حاکمیت قانون در سراسر جهان است. حاکمیت قانون، شالوده‌ای برای فرصت و تساوی حقوق در جوامع است؛ جوامعی که خواستار توسعه اقتصادی پایدار، دولت پاسخگو و احترام به حقوق اساسی هستند. در گزارش شاخص دولت باز (۲۰۱۵)، دولت باز به این صورت تعریف شده است: «دولتی که اطلاعات را به اشتراک می‌گذارد، با ابزارهایی به مردم قدرت می‌دهد که دولت را پاسخگو سازد و مشارکت شهروندان در خط‌مشی عمومی را ترویج می‌دهد».

جدول ۶. ابعاد دولت باز			
ردیف	بعد	شرح	منبع
۱	شفافیت	شفافیت به معنی جریان آزاد اطلاعات و داده‌ها و قابلیت دسترسی سهل و آسان به آن برای تمامی ذینفعان مربوطه است. اطلاعات باید به اندازه کافی و به‌صورت قابل فهم در دسترس باشند و از طرف دیگر اتخاذ تصمیمات و اجرای آنها از قوانین و مقررات مشخصی پیروی کند.	- Open Government Index™ 2015, World Justice Project - OECD, 2009 - Geiger/Lucke, 2012 - Meijer et al., 2012 - Nathaniel, 2012 - Veljković et al., 2014 - Wirtz & Birkmeyer, 2015 - Harrison & Sayogo, 2014 - Reggi & Dawes, 2016 - Abu-Shanab, 2015
۲	مشارکت شهروندان	مشارکت به این معنا است که همه مردم بتوانند به‌صورت شفاف در تصمیمات سیاسی شرکت کنند. مشارکت جامعه مدنی در خط‌مشی‌گذاری سیاسی، عنصر اساسی از حاکمیت خوب بوده و وجود اطلاعات، پیش‌شرط ضروری برای مشارکت شهروندان می‌باشد. OECD (۲۰۰۱) میان اخذ مشاوره از شهروندان و مشارکت آنها تفاوت قائل شده است. زمانی که دولت نظرات شهروندان را در مورد رویکردهایی که تعریف نموده است جویا می‌شود، در واقع از مشاوره آنها استفاده می‌کند. اما مشارکت شهروندان زمانی بروز پیدا می‌کند که جامعه مدنی در تنظیم دستور کار دولت و سیاست‌های آن کمک کرده و گفتگوها را شکل دهند.	- Open Government Index™ 2015, World Justice Project - Geiger/Lucke, 2012 - Meijer et al. (2012) - Nathaniel, 2012 - Wirtz & Birkmeyer, 2015 - Gasco', 2014 - Veljković et al., 2014 - Harrison & Sayogo, 2014 - Reggi & Dawes, 2016
۳	همکاری	زمانی همکاری در دولت باز مطرح می‌شود که دولت در سطوح مختلف، بخش خصوصی و شهروندان با هم تعامل گسترده و همکاری داشته باشند.	- Gasco', 2014 - Geiger/Lucke, 2012 - Wirtz & Birkmeyer, 2015 - Veljković et al., 2014
۴	پاسخگویی دولت	پاسخگویی یعنی دولت یا هر نهاد تصمیم‌گیرنده، ناظر و جزو آن، هنگام تخلف از قانون یا هنگامی که عملکرد آن تاثیر جدی بر منافع مردم دارد در برابر نظام قضائی و نیز در برابر افکار عمومی به‌طور صریح و روشن پاسخگویی عملکرد خود باشد. دولت‌ها معمولاً با انتشار گزارش سعی می‌کنند جامعه مدنی را از نحوه عملکرد خود آگاه کنند تا آنها بتوانند عملکرد دولت را ارزیابی نمایند (هریسون و سایوگو، ۲۰۱۴).	- Harrison & Sayogo, 2014 - Reggi & Dawes, 2016 - Government of Canada, 2016 - OECD, 2009 - Nathaniel, 2012 - World Wide Web Foundation, 2013
۵	پشتیبانی از نوآوری و کمک به توسعه کسب و کار	ارائه ذخائر دانش باعث می‌شود بخش خصوصی به داده‌های مختلف دسترسی داشته و با کاهش دوباره‌کاری و ترویج استفاده از دانش موجود، نوآوری توسعه یابد. دسترسی به داده‌هایی که قابل پردازش از طریق رایانه هستند، باعث می‌شود بتوان وضعیت بازار را تجزیه و تحلیل نمود، رویه‌ها و الزامات را پیش‌بینی کرد و تصمیم‌های راهبردی صحیح‌تر و خلاقانه‌تری را اتخاذ نمود.	World Wide Web Foundation, 2013 Government of Canada, 2016 Ahmadi Zeleti, Ojo & Curry, 2016

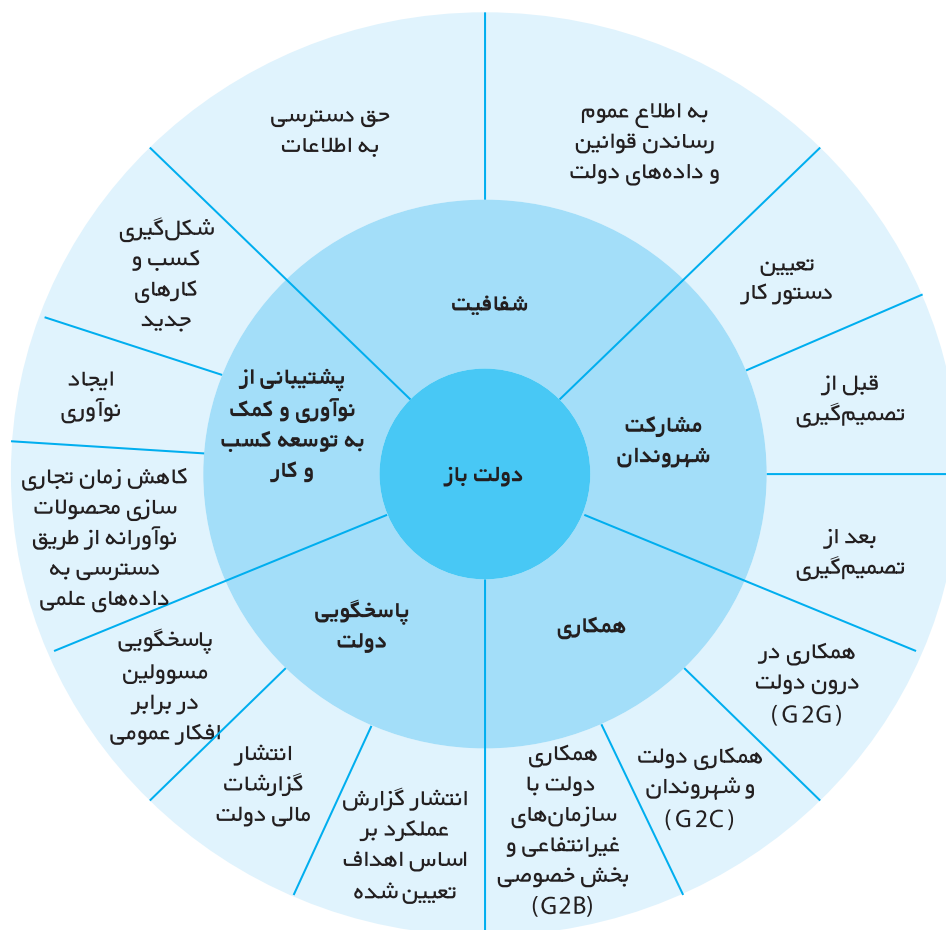
تحلیل قرار گرفت.

یافته های پژوهش

بررسی ادبیات این حوزه نشان می‌دهد مزایای بسیار زیادی در افزایش داده‌ها وجود دارد. این مزایا می‌توانند به مزایای اقتصادی (رشد و خلق شغل)، خدمات عمومی بهبود یافته و حکومت پاسخگوتر و شفاف‌تر طبقه بندی شوند.

در این تحقیق پس از انتخاب منابع و مطالعه عمیق آنها، ابعاد دولت باز مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و با پیروی از روش تحلیل زمینه، کدهای مفهومی مرتبط با ابعاد دولت باز استخراج شد. سپس با حذف کدهای تکراری و ترکیب کدهای مشابه، زمینه‌های اصلی شکل گرفتند که نتایج آن در جدول ۶ خلاصه شده است. این ابعاد پنج‌گانه به همراه

اینترنتی مقالات معتبر از قبیل Sage، Science Direct، Emerald، IEEE، Ebsco، ACM و منابع علمی اینترنتی پرداخته شده است. بازه زمانی مستندات مورد جستجو برای کلیدواژه دولت باز از ابتدا، یعنی سال ۱۹۶۷، تا نوامبر ۲۰۱۸ را شامل می‌شود و در این بازه زمانی بالغ بر ۹۲۰ منبع مرتبط با موضوع یافت شده است. پس از غربالگری اولیه بر اساس عنوان منابع و چکیده و حذف برخی منابع با توجه به نوع آنها از قبیل یادداشت‌ها، برای ارزیابی کیفیت منابع شناسایی شده، از چک لیست «برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی»^{۵۵} استفاده شده است. این چک لیست شامل ۱۰ سوال است که به محقق کمک می‌کند تا دقت، اعتبار و اهمیت مطالعه‌های کیفی را مشخص کند. در نهایت ۲۲ منبع انتخاب و مورد بررسی و

▲ شکل ۳. ابعاد و مولفه‌های دولت باز

مؤلفه‌های هر یک در شکل ۳ نمایش داده شده است.

نتیجه‌گیری پیشنهادها

در نظام حقوقی ایران حق دسترسی به اطلاعات در قانون اساسی به صورت ضمنی به رسمیت شناخته شده است. قانون مجازات اسلامی نیز در حمایت از ارزش‌های مندرج در قانون اساسی، در قبال سلب غیرقانونی این حق، ضمانت اجرای کیفری پیش‌بینی کرده است. قانون «انتشار و دسترسی به اطلاعات» نیز به صورت صریح این حق را به رسمیت شناخته است (سلیمان دهکردی و افراسیابی، ۱۳۹۴). قانون «انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» نیز به شهروندان ایرانی این امکان را می‌دهد تحت شرایطی به اطلاعاتی که در اختیار نهادهای دولتی است دسترسی یابند. به دنبال اختلاف مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان، در سال ۱۳۸۸، مجمع تشخیص مصلحت نظام این قانون را تصویب نمود. این قانون در پنج فصل و بیست و سه ماده، حق دسترسی شهروندان به اطلاعات را تضمین نموده و نهادی را تحت عنوان کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات به وجود آورده است. این قانون به آنها این فرصت را می‌دهد که بر کار دولت نظارت داشته و به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند و از این رهگذر بر شفافیت و پاسخگویی دولت بیفزایند. در تحلیلی که ویژه و طاهری (۱۳۹۰) بر قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات انجام داده‌اند، آمده است: «این نخستین بار است که متنی قانونی در نظام حقوقی ایران چنین حقی را به رسمیت شناخته و مقرراتی را در باب این حق شهروندان به منظومه مقررات حقوقی داخلی می‌افزاید. لذا تردیدی نیست که نفس طرح این موضوع و تضمین آن در قانون لازم‌الاجرا، به خودی خود شایسته و حرکتی در جهت تضمین و گسترش حقوق اساسی افراد به‌شمار می‌رود. لیکن از سوی دیگر به نظر می‌رسد نبودن موضوع و فقدان پیشینه قانون‌گذاری در خصوص آن سبب گردیده ابهاماتی در متن قانون دیده شود» (ویژه و طاهری، ۱۳۹۰). از جمله اشکالاتی که در

پژوهش ایشان ذکر شده است می‌توان به ابهام در تعریف برخی واژگان و اصطلاحات، نقص در ضمانت‌های اجرا و تعارض برخی مفاد قانون با اصول کلی حاکم بر دسترسی آزادانه به اطلاعات اشاره کرد.

تحول در نظام اداری هم به‌عنوان تسهیل‌کننده و بسترساز اجرای برنامه‌های توسعه و هم به‌عنوان زیرساخت و الزامات تحقق چشم‌انداز برنامه ۲۰ ساله ضرورتی انکارناپذیر است (میرمحمدی و ایزدخواه، ۱۳۹۱). هر چند در قوانین و خط‌مشی‌ها به‌طور مستقیم به «دولت باز» اشاره نشده است، اما ابعاد دولت باز از جمله شفافیت، مشارکت شهروندان و همکاری همواره مورد تأکید بوده است. با ابلاغ سیاست‌های ۲۶ گانه اصلاح نظام اداری، فرصتی مناسب برای خط‌مشی‌گذاران و مجریان فراهم آمد تا با سرلوحه قرار دادن این سیاست‌ها، راه‌کارهای اجرایی برای اصلاح نظام اداری را به‌کارگیرند. بررسی اجمالی این سیاست‌ها، نشان می‌دهد حداقل ۶ بند زیر با مفاهیم و کارکردهای دولت باز مطابقت دارند.

۱. توجه به اثربخشی و کارایی در فرایندها و روش‌های اداری به منظور تسریع و تسهیل در ارائه خدمات کشوری
 ۲. عدالت محوری، شفافیت و روزآمدی در تنظیم و تصویب قوانین و مقررات اداری
 ۳. توسعه نظام اداری الکترونیکی و فراهم آوردن الزامات آن به منظور ارائه مطلوب خدمات عمومی
 ۴. خدمت‌رسانی برتر، نوین و کیفی به منظور ارتقاء سطح رضایت‌مندی و اعتماد مردم
 ۵. شفاف‌سازی و آگاهی بخشی نسبت به حقوق و تکالیف متقابل مردم و نظام اداری با تأکید بر دسترسی آسان و ضابطه‌مند مردم به اطلاعات صحیح
 ۶. زمینه‌سازی برای جذب و استفاده از ظرفیت‌های مردمی در نظام اداری
- با این وجود شاخص دولت باز نشان می‌دهد برای

مردمی و سمن‌ها در خصوص داده‌های مورد نیاز برای دسترسی آزاد

■ ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی به منظور جلب مشارکت شهروندان در خط‌مشی‌گذاری در مراحل مختلف آن: مشارکت در تعیین دستور کار؛ اخذ نظرات شهروندان در خصوص پیش‌نویس لوایح تنظیم شده؛ اخذ بازخوردهای شهروندان در خصوص قوانین.

■ بهره‌گیری از تفکر پلنفرمی و دولت به مثابه یک پلنفرم^{۵۶} و ایجاد بستر مناسب جهت قرارگیری API های مورد نیاز برای رشد کسب و کارهای نوآورانه مبتنی بر داده‌های باز دولتی به منظور خدمت‌رسانی بهتر به شهروندان

پی‌نوشت‌ها

- 1- Henninger
- 2- e-Governance
- 3- Open Governance
- 4- Veljković
- 5- Eggers
- 6- Dawes et al.
- 7- Gasco
- 8- Parks
- 9- Chapman & Hunt
- 10- Wirtz & Birkmeyer
- 11- www.Data.gov
- 12- Government to Government
- 13- Government to Business
- 14- Government to Citizen
- 15- e-government openness index (eGovOI)
- 16- Responsive
- 17- accessibility
- 18- Geiger/Lucke
- 19- third actors

تحقق این خط‌مشی‌ها همچنان مسیر نسبتاً طولانی در پیش است. بر این اساس به‌کارگیری راه‌کارهای مبتنی بر داده باز و دولت باز در قالب تدوین خط‌مشی‌های مربوطه در سطوح مختلف حاکمیت می‌تواند راه‌گشای مشکلات و چالش‌های مبتلابه حاکمیت از جمله فساد اداری، بی‌اعتمادی شهروندان به دولت، ارتباط اندک میان حاکمیت و مردم و نیز ضعف در همکاری و تعامل بین اجزای حاکمیت یا نظام اداری و تحقق سیاست‌های اصلاح نظام اداری و برنامه‌های تحول نظام اداری باشد. با توجه به نبودن مفاهیم داده باز و وجود خلا پژوهشی و شکاف مطالعاتی در این حوزه در کشور، به‌کارگیری و پیاده‌سازی این مفاهیم در نظام اداری مستلزم انجام پژوهش‌های عمیق‌تر و بررسی‌های کارشناسی دقیق‌تر از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است تا با توجه به شرایط و ساختار خاص کشور، خط‌مشی‌های مورد نیاز در این حوزه تدوین و اجرا گردد. در این راستا ضمن تأکید بر ضرورت مطالعات عمیق و تطبیقی در جهت بهره‌گیری از تجربیات سایر کشورها در خصوص خط‌مشی‌گذاری دولت باز و داده باز، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاری در حوزه‌های زیر در دستور کار قرار گیرد.

- رسیدن به اجماع نظر در سطح دولت و نظام اداری و نیز ایجاد عزم راسخ در بین مسئولان و مدیران ارشد دستگاه‌های اجرایی در خصوص انتشار داده‌های باز
- تصمیم‌گیری در خصوص اولویت‌های حوزه‌های موضوعی (بهداشت، آموزش، اقتصاد و...) برای باز کردن و انتشار داده‌های دولتی، تعیین انواع داده‌های قابل انتشار و تعیین محدودیت‌های احتمالی در نوع داده‌های غیرقابل انتشار و محرمانه
- تعیین استانداردهای فنی و الزامات داده‌ها و پایگاه‌های داده‌ای مرتبط، فرمت داده‌ها و ابر داده
- تعیین رویه‌های انتشار، به‌روزرسانی و دسترسی داده‌های باز
- در نظر گرفتن مکانیسم‌هایی جهت دریافت نظرات

52-www.Noormags.com

53-www.Civilica.com

54-Scopus

55-Critical Appraisal Skills Program (CASP)

56-Government as a Platform

منابع و ماخذ

۱. رهنورد، فرح‌اله و مومن کاشانی، نوشین و شیرازی، محمود و

مرتضوی، مهدی (۱۳۹۷). مدل تمایل به اقتباس خط مشی

دولت باز در ایران، فصلنامه علمی - پژوهشی فرایند مدیریت

و توسعه، ۱۰۶.

۲. ویژه، محمدرضا و طاهری، آزاده سادات (۱۳۹۰). تحلیلی

بر قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات در پرتو اصول کلی

حاکم بر دسترسی به اطلاعات، پژوهش حقوق عمومی، ۳۵،

۲۳۷-۲۶۸.

3. Abu-Shanab, E. A. (2015). Reengineering the open government concept: An empirical support for a proposed model. *Government Information Quarterly*, 32(4), 453-463.

4. Chapman, R., & Hunt, M. (2006). *Open government in a theoretical and practical context*. Surrey, England: Ashgate.

5. Dawes, S.S., Vidasova, L., & Parkhimovich, O. (2016). Planning and designing open government data programs: An ecosystem approach. *Government Information Quarterly*, 33(1), 15-27.

6. Eggers, W. D. (2007). *Government 2.0: Using technology to improve education, cut red tape, reduce gridlock, and enhance democracy*. Rowman & Littlefield Publishers.

7. Gascó, M. (2014). Special Issue on Open Government an Introduction. *Social Science Computer Review*, 0894439314560676.

20-Meijer

21-Hilgers

22-Evans/Campos

23-Jung & Park

24-Janssen

25-Manyika

26-Ubaldi

27-Mobile Government

28-Open Data

29-Mc Dermott

30-Harrison & Pardo

31-Vickery

32-Data Oriented Approaches

33-Sunlight Foundation

34-Program-oriented approaches

35-The Open Data 500 Global Network

36-Scorecard and impact approaches

37-Organization for Economic Co-operation and Development

38-The World Wide Web Foundation

39-Network and ecosystem approaches

40-Dawes

41-Open Government Index™ 2015

42-World Justice Project

43-publicized laws and government data

44-active transparency

45-right to information

46-civic participation

47-right to petition the government

48-complaint mechanisms

49-www.SID.ir

50-www.Irandoc.ac.ir

51-www.Magiran.com

- ment. *Government Information Quarterly*, 27, 401-413.
17. Meijer, A. J., Curtin, D., & Hillebrandt, M. (2012). Open government: connecting vision and voice. *International review of administrative sciences*, 78(1), 10-29.
18. Parks, W. (1957). The open government principle: Applying the right to know under the Constitution. *The George Washington Law Review*, 26, 1-22.
19. Reggi, L., & Dawes, S. (2016, September). Open government data ecosystems: Linking transparency for innovation with transparency for participation and accountability. In *International Conference on Electronic Government and the Information Systems Perspective* (pp. 74-86). Springer, Cham.
20. Ubaldi, B. (2013). Open government data: Towards empirical analysis of open government data initiatives. Tech. rep. OECD Publishing.
21. Veljković, N., Bogdanović-Dinić, S., & Stojimenov, L. (2014). Benchmarking open government: An open data perspective. *Government Information Quarterly*, 31(2), 278-290.
22. Vickery, G. (2011). Review of recent studies on PSI re-use and related market developments. Information Economics, Paris.
23. Wirtz, B. W., & Birkmeyer, S. (2015). Open Government: Origin, Development, and Conceptual Perspectives. *International Journal of Public Administration*, 38(5), 381-396.
24. World Bank (2014). Open Data Essentials. <http://opendatatoolkit.worldbank.org/en/essentials.html>
8. Geiger, C. P., & Von Lucke, J. (2012). Open government and (linked) (open) (government) (data). *JeDEM-eJournal of eDemocracy and open Government*, 4(2), 265-278.
9. Government of Canada (2016). Open Data 101. Retrieved August 2016 from <http://open.canada.ca/en/open-data-principles>.
10. Harrison, T. M., Pardo, T. A., & Cook, M. (2012). Creating open government ecosystems: A research and development agenda. *Future Internet*, 4(4), 900-928.
11. Henninger, M. (2018). Reforms to counter a culture of secrecy: Open government in Australia. *Government Information Quarterly*.
12. Hilgers, D. (2012). Open government: theoretische Bezüge und konzeptionelle Grundlagen einer neuen Entwicklung in Staat und öffentlichen Verwaltungen. *Zeitschrift für Betriebswirtschaft*, 82(6), 631-660.
13. Janssen, M., Charalabidis, Y., & Zuiderwijk, A. (2012). Benefits, adoption barriers and myths of open data and open government. *Information Systems Management*, 29(4), 258-268.
14. Jung, K., & Park, H. W., A semantic (TRIZ) network analysis of South Korea's "Open Public Data" policy, *Government Information Quarterly* (2015), <http://dx.doi.org/10.1016/j.giq.2015.03.006>
15. Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., et al. (2011). Big Data: The Next Frontier for Innovation, Competition, and Productivity. McKinsey Global
16. McDermott, P. (2010). Building open govern-